

wa (powstania chłopów i robotników, przywileje ekonomiczne, stosunki narodowościowe w miastach, prawna regulacja sprawy chłopskiej); z działów prawa poza-sądowego szczególnie bogato reprezentowane są normy prawa górniczego dla różnych okresów, co wskazuje na duże znaczenie tego rodzaju działalności gospodarczej. Kilka tekstów dotyczy stosunków wyznaniowych, wreszcie doktryn polityczno-prawnych (programy ruchu husyckiego; Katechizm jakobinów węgierskich; Martinovics, Z Katechizmu tajnego towarzystwa na Węgrzech; sejmowe przemówienie L. Štúra z 21 XI 1847 r. w sprawie zniesienia poddaństwa). Są też w wyborze źródła obrazujące walkę polityczną, doniosłe wydarzenia kultury narodowej, stosunki międzynarodowe. Z dokonanego przeglądu wynika, że starano się dać bardzo wszechstronne spojrzenie na mechanizmy działania ówczesnego państwa i prawa.

Inaczej jest w części drugiej *Dokumentów*, gdzie przedstawiono nieco mniej (38), ale za to trochę dłuższych tekstów. Z tej ogólnej liczby 20 przypada jeszcze na okres monarchii austro-węgierskiej, a tylko 18 na okres najnowszy. Zaobserwować tu można realizację innych założeń niż u autorów zespołowego dzieła *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 - 1945*, gdzie proporcje były odwrotne, bardziej akcentujące wagę czasów najnowszych. Teksty publikowane w drugiej części można podzielić na pięć grup: 1) reprezentujące zagadnienia doktryn polityczno-prawnych (przemówienia parlamentarne, programy partyjne, fragmenty traktatów naukowych), 2) akty prawa państwowego, 3) źródła obrazujące walkę Czechów i Słowaków o narodowe równouprawnienie w monarchii austro-węgierskiej i wysiłki zmierzające do utworzenia wspólnego państwa, 4) teksty ilustrujące doniosłe dla Czechosłowacji dokumenty międzynarodowe, 5) źródła obrazujące walkę klasy robotniczej o nowy porządek społeczno-polityczny. Zagadnienia prawa państwowego reprezentowane są właściwie jedynie na podstawie konstytucji z 29 II 1920 r. Przez pominięcie innych aktów, np. ustawy o ochronie republiki pozbawiono studenta wyobrażenia o rzeczywistym funkcjonowaniu demokracji burżuazyjnej, odbiegającej w wielu miejscach od sformułowań konstytucji.

Zdumiewające jest, że druga część wyboru nie zawiera ani jednego tekstu z zakresu prawa sądowego. W rezultacie sam dobór tekstów i wzajemne proporcje wypadają uznać za mniej doskonałe niż w części pierwszej. Teksty są bardzo porządnie opracowane. Po tytule tekstu podano wstęp objaśniający jego pochodzenie, treść i znaczenie. W miejscach traktujących o zjawiskach mniej znanych stosowano objaśnienia w formie przypisów. Te uwagi nie odnoszą się do wszystkich źródeł części drugiej. Sumiennie notowano źródła tekstów już publikowanych. *Dokumenty* publikowane są w większości w języku słowackim. Przedruki źródeł czeskich podano w języku czeskim. Są też teksty stanowiące własne tłumaczenia autorów. W miejscu traktującym o żałobie (*puhon*), cz. I s. 110 - 111, przez przeoczenie pominięto przedruk samego źródła.

Dwuczęściową publikację słowackich historyków państwa i prawa należy w sumie uznać nie tylko za pożyteczną, ale i udaną, nasuwającą polskim historykom wiele inspirujących refleksji przed podjęciem nowych opracowań źródłowych przystosowanych do nowego programu.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

Hans Kammeler, *Die Feudalmonarchien. Politische und wirtschaftliche Faktoren ihrer Entwicklung und Funktionsweise*, Böhlau Verlag, Köln — Wien 1974, s. XII, 284.

Prezentujemy rozprawę habilitacyjną, przedłożoną Wydziałowi Nauk Ekonomiczno-Społecznych Uniwersytetu w Bonn. Jej Autor, politolog a nie historyk, ma już w swym dorobku m. in. następujące publikacje: *Geneza państwa*, Kolonia 1966; *For-*

malne i realne modele w badaniach polityki międzynarodowej (w: *Internationale Beziehungen als System*, 1973); *Antropologiczne podstawy teorii instytucji* („*Politische Vierteljahrschrift*”, 1966); *Stosunki sąsiedzkie a polityka związkowa* („*Ztschr. für die gesamte Staatswissenschaft*”, 1970); napisany wspólnie z G. Hermansem, a nieopublikowany zarys — *Historia ustrojów państwowych*, t. I — *Starożytność i średniowiecze*.

Politologiczne podejście do kwestii posiadających dziś ogromną, wielojęzyczną literaturę monograficzną, a także syntetyczno-teoretyczną, która wyszła spod pióra specjalistów — dziejopisów, zaskakuje profesjonalnego historyka. Podziwia on kwestionariusz badawczy Autora, wykorzystane dla jego wypełnienia lektury (i to rzeczywiście, udokumentowane obfitymi przypisami) historyczne, socjologiczne, czy też przynależne do dziedziny ogólnej metodologii humanistyki (ponad czterysta pozycji). Jednocześnie opory budzi warsztat badawczy, w którym główne tworzywo stanowią prace cudze, a źródła wykorzystuje się jako ilustrację i to z reguły czerpaną ze współczesnych przekładów na język niemiecki. W rezultacie książkę H. Kammlera zaliczyć wypadnie do nurtu teoretycznofilozoficznych rozważań nad feudalizmem, reprezentowanego m. in. przez M. Webera czy K. Wittfögla.

Jak stwierdza sam Autor, zadaniem pracy jest przedstawienie z punktu widzenia nauk społecznych genezy i ewolucji feudalnych monarchii (s. VII). Za takowe, idąc w ślad za tymi którzy w maksymalny sposób zawężają pojęcie feudalizmu, uznaje on państwo Franków, jego kontynuację we Francji i Niemczech, recypowane formy w Anglii, a poza Europą Japonię (s. 3 i n., 262 i n.). W tych to państwach dają się wyróżnić następujące specyficzne elementy strukturalne: 1) eksponentem systemu jest osoba władcy, sprawującego swą funkcję dożywotnio i zabiegającego o legalizację tego stanu rzeczy; 2) w łonie grupy kierowniczej występują związki osobiste na podstawie których „wasale” zobowiązani są w imieniu seniora spełniać funkcje wojskowe, sądowe i administracyjne; „wierni”, poza opieką otrzymują od suzerena uposażenie, głównie w postaci praw do ziemi oraz uprawiających ją ludzi (s. 1 i n.).

Wszystko co Autor ma do powiedzenia w kwestiach szczegółowych (wyłożonych w sześciu następujących rozdziałach — zagadnienia wstępne; powstawanie związków zależności lennej; monarchie feudalne wczesnej fazy; renesans miast i emancypacja kościoła; monarchie feudalne drugiej fazy; rozprzestrzenianie się wzorów lennych) stanowi podsumowanie (nb. bardzo zwięzłe) znanych już ustaleń literatury specjalistycznej. Od siebie dodaje Autor jako *nova* modelowe schematy ukazujące powstawanie systemu feudalnego (s. 76 i n.), różne formy zależności wasalnej (s. 98), dynamikę systemu (s. 103) oraz centralizację ustrojową we Francji XII w. (s. 105), a także dwa uogólnienia o których niżej. W każdym razie dla piszącego te słowa, wzmiankowane schematy wydają się nazbyt skomplikowane i mało czytelne, a już zwłaszcza ten, poświęcony Francji. O ileż prostszy, a tym samym lepiej trafiający do czytelnika zdaje się analogiczny zabieg w syntezie J. F. Lemarignier (*La France médiévale*, Paris 1970, s. 155), obrazujący penetrację władzy królewskiej w poszczególne prowincje. Nic nowego nie ma też w, gdziekolwiek rozrzuconych po pracy, krótkich ustępach traktujących o Japonii. W rezultacie nie jest omawiana praca nawet próbą strukturalnej komparatystyki.

Wracając do wzmiankowanych propozycji uogólnień, zasygnalizować wypada przede wszystkim, że recenzent nie ma jasności czy stanowią one nie udowodnione w dalszym toku rozumowania założenia wyjściowe, czy dowolną dedukcję? Pierwsza z tych propozycji dotyczy czynników sprawczych narodzin feudalizmu. Otóż zdaniem Autora ustrój ten pojawił się tylko tam, gdzie stosunkowo mało rozbudowane monarchie plemienne spłotyły się z obcymi tradycjami bardziej rozwiniętego zarządu centralnego, rzymskiego dla Europy zachodniej i chińskiego, jeśli idzie o Japonię

(s. 17)? Taki punkt widzenia wydaje się krokiem wstecz w stosunku do ustaleń nawet niemarksistowskich badaczy, takich jak M. Bloch, G. Duby, czy z dawniejszych O. Hintze, który pisał: „Ich sehe den Feudalismus vor allem als ein System persönlicher Herrschaftsmitteln an, das zur Regierung eines grossen Reiches sich darbietet in einer Zeit vorherrschender Naturalwirtschaft und wenig entwickelten Verkehrs, beim Mangel rationaler anstattlicher Einrichtungen” (*Wesen und Verbreitung des Feudalismus*, ostatnio w: tegoż, *Staat und Verfassung*, Göttingen 1962, s. 87).

Niemniej kontrowersyjną wydaje się druga sugestia. Jedyne na gruncie zachodnioeuropejskich monarchii feudalnych wyrósł miał system współczesnych, demokratycznych ustrojów przedstawicielskich. Toż to poza Anglią wysoko rozwinięte stanowe systemy przedstawicielskie uformowały się w Polsce, na Węgrzech i w Hiszpanii już w XV - XVI stuleciu, a więc w strefie zaliczanej przez Autora do peryferii świata feudalnego. W tym kontekście nasuwa się dodatkowa uwaga krytyczna. Autorskie widzenie spraw, o których pisze, zyskałoby na głębi i precyzji gdyby w sprawach nawet dlań marginalnych nie posługiwał się pracami, które same z drugiej ręki podają informacje na temat stosunków w Europie środkowowschodniej, jak to ma miejsce ze skądinąd cennym opracowaniem pióra R. Boutruche'a, *Seigneurie et féodalité*. Wystarczyłoby zapoznanie się z tymi pracami które cytowane są w wielokrotnie wykorzystywanym w pracy H. K. tomie (*Feudalism in History*, s. 402 i n.). A gdyby tak dodać do nich znakomitą pracę M. Handelsmanna, *Féodalité et féodalisation dans l'Europe occidentale* (w: La Pologne au V-e Congrès Internationale des Sciences Historiques, Varsovie 1924)!

Konkludując zauważyć wypada, że profesjonalni historycy, od prac naukowych swych kolegów politologów, oczekują inspiracji metodologicznej i metodycznej, pokazania im, zagubionym niekiedy w szczegółach lasu, jako określonej struktury. Sceptycznie natomiast przyjmują rozprawy, w których znajdują jedynie to, co znajdować przywykli we własnych ujęciach syntetyczno-podręcznikowych, referujących aktualny stan badań na użytek studentów i mniej zaawansowanych badaczy, zubozone w dodatku o indywidualny wyspecjalizowany warsztat, czy podejście metodyczne Autora.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

[Léopold] Genicot, *L'Economie rurale namuroise au Bas Moyen Age (1199 - 1429)*, t. I - II, Louvain 1974, Centre belge d'histoire rurale n° 20 - 21, ss. 406, 374.

Jest to drugie, anastatyczne wydanie ważnej z wielu względów książki wybitnego mediewisty belgijskiego (I 1943, II 1960), który przyczynił się na równi z G. Duby i kilku innymi badaczami wsi średniowiecznej do gruntownego odnowienia jej znajomości. Pierwszy tom, poświęcony wielkiej własności ziemskiej, a drugi więc- zom zależności osobistej i szlachcie, koncentruje spojrzenie na klasie i własności feudalnej, co nie oznacza, aby bezpośrednim producentom rolnym, a zwłaszcza sposobom ich eksploatacji nie poświęcono sporo uwagi, tym bardziej że własność podzielona w postaci dzierżawy chłopskiej przeważała od XIII w. począwszy w systemie eksploatacji senioralnej.

Historyk hrabstwa Namur, obejmującego część karolińskiego nadmozańńskiego pagus Lomacensis, rozporządzał godną zazdrości masą źródłową. Poza czterema inwentarzami z XIII w. Genicot wykorzystał 7000 dokumentów, ponadto historiografię i zachowane teksty typu ustawodawczego. Kraik względnie ubogi, niewprowadzony